

THE TIGER

William Blake

(II)

BRIEF INTRODUCTION TO THE POEM

This poem is taken from Blake's '*Songs of Experience*'. The poem presents a sample of the mystery of God's creation. The shapely and symmetrical body of the tiger fascinates the poet. The fearful beauty of the tiger reminds him of its creator also. He wonders how such a fearful creature would have been handled by God while it was being designed. The poet wonders if it was the same God who designed the fearful tiger and also the gentle lamb. There is a charge of obscurity against this poem. Blake has used some very obscure symbols. The real meaning of these symbols is only a matter of guess for the reader.

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬਲੇਕ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਤ 'Songs of Experience' ਨਾਮਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਘ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਡੌਲ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਵਿ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਵਿ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਵੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਏਨੇ ਭਿਆਨਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਵਿ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਓਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਿਆਨਕ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਮੇਮਨੇ ਦੀ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਦ ਵਿਚ ਕਵਿ ਉਤੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਲੇਕ ਨੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਮਤਲਬ ਪਾਠਕ ਦੇ ਨਿਜੀ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਕਾ ਸੰਖਿਕਿਤ ਪਰਿਚਿਤ

ਯਹ ਕਵਿਤਾ ਬਲੇਕ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਤ 'Songs of Experience', ਨਾਮਕ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਮੈਂ ਸੇ ਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਯਹ ਕਵਿਤਾ ਈਸ਼ਵਰ ਕੀ ਰਹਸ਼ਯਮਤੀ ਰਚਨਾ ਕਾ ਏਕ ਨਮੂਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਘ ਕੇ ਸੁਨਦਰ ਔਰ ਸੁਡੌਲ ਸ਼ਰੀਰ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਕਵਿ ਆਕਰਿਤ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਕੀ ਭਧਾਨਕ ਸੁਨਦਰਤਾ ਦੇਖਕਰ ਕਵਿ ਕੋ ਇਸਕੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਈਸ਼ਵਰ ਕੀ ਭੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਵਹ ਯਹ ਸੋਚ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਇਤਨੇ ਭਧਾਨਕ ਜੀਵ ਕੋ ਕਾਬੂ ਮੈਂ ਕੈਂਕੇ ਰਖਾ ਹੋਗਾ ਜਬ ਵਹ ਇਸਕੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹਾ ਥਾ। ਕਵਿ ਇਸ ਬਾਤ ਪਰ ਭੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਵਹ ਵਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਥਾ ਜਿਸਨੇ ਏਕ ਤਰਫ ਭਧਾਨਕ ਬਾਘ ਕੋ ਰਚਾ ਥਾ ਤਥਾ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਏਕ ਨਿਰਬਲ ਮੇਮਨੇ ਕੋ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਕੇ ਸਮਕਣ ਮੈਂ ਕਵਿ ਪਰ ਯਹ ਦੋ਷ ਲਗਾਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਕੀ ਕਵਿਤਾ ਕਾ ਅਥਅ ਸਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਲੇਕ ਨੇ ਕੁਛ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਾਂ ਕਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਯਾ ਹੈ। ਇਨ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਾਂ ਕਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਅਰਥ ਪਾਠਕ ਕੇ ਨਿਜੀ ਅਨੁਮਾਨ ਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(III)

DETAILED SYNOPSIS OF THE POEM

The shapely and symmetrical body of the tiger fascinates the poet. A tiger has bright and burning eyes. His eyes shine even during the night. The poet wonders about the power who could have designed such fearful beauty of the tiger. He thinks that the tiger's creator must be some being with immortal hands and eyes.

It sends the poet's head reeling to think of the furnace from which the fire for the tiger's eyes must have been brought. This furnace must have burned in some deep abyss or on some distant sphere. The tiger's creator brought fire for the tiger's eyes from this very furnace. The creator must be having very huge and powerful wings by which he flew to the furnace and came back with the fire. The poet expresses wonder at the mighty hand that could dare to seize this fire.

The poet wonders at the power and art of the tiger's creator. It was no ordinary work to shape the tiger. It required great skill and power to shape the tiger's heart. The creator twisted some mighty sinews and gave them the shape of the tiger's heart. When the tiger was completed and his heart began to beat, it must have been very dreadful to look at. How dreadful his hands and feet must have looked !

The poet imagines that the fearful body of the tiger was framed by God Himself in the smithy. The hammer, chain and anvil are the usual tools with which a blacksmith works at his furnace. The poet thinks of the terrible size of the tools used to frame the tiger's body. It sends the poet's head reeling to think how God handled the tiger's brain in His furnace. It must have been a dreadful grasp by which God clasped the various parts of the tiger's body in His furnace.

Some angels, led by Satan, rebelled against God. They were thrown out of heaven. The poet imagines that these rebel angels must have been dazzled by God's power when they saw Him create the tiger. They must have realised the folly and futility of their fight against God. They threw down their spears and acknowledged their defeat. They watered heaven with their tears of repentance. Such was the awe felt by the angels when they saw God create the tiger. The poet says that God Himself must have smiled on seeing the dreadful tiger created by Him. He wonders if it was the same God who created a meek lamb as well as a dreadful tiger.

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਤਰਤ ਸਾਰ

ਬਾਘ ਦੇ ਸੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਡੋਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਬਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਲਗਦਿਆਂ ਹਨ। ਉਸਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਮਕਦਿਆਂ ਹਨ। ਕਹਿ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਘ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੰਦਰਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਹਿ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸਦੇ ਹੱਤ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਆਮਰ ਹੋਣਗੇ।

ਓਸ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਕੇ ਕਹਿ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਓਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਕਿਸੇ ਗਿਹਰੇ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਬਲਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਘ ਨੂੰ ਰਚਨ ਵਾਲਾ ਉਸਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਓਸੇ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਤੋਂ ਲਿਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪੰਖ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਓਹ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਤਕ ਉਡ ਕੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਹਿ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੱਖ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਅਗ ਨੂੰ ਉਠਾਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕੀਤਾ।

ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਕੇ ਕਹਿ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਿਰੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਰਚਨਾਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੱਨਾਯੂ-ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋਏਗਾ। ਇਸਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਕਿਨੇ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗੇ ਹੋਣਗੇ।

ਕਹਿ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਰੀਰ ਖੁਦ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਥੋੜਾ, ਜੰਜਿਰ ਅਤੇ ਅਹਿਰਨ ਸਧਾਰਣ ਅੰਜਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਲੁਹਾਰ ਆਪਣੀ ਭੱਠੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦਾ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਆਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਘ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਣਾਓਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਹਿ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਪਕੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ

होवेगा। उँह पक्क बज्जी भिआनक रही होवेगी जिस दुआरा ईमानदार ने बाघ के स्तरीय दे भिन-भिन अंगां नुँ आपणी बँठी विच पक्क के रॅखिआ होवेगा।

satan दी अगवाई विच कुश देवतावां ने ईमानदार दे विरुप विदरोह कर दिता। उनां नुँ स्वरग ते बाहर कँच दिता गिआ। कवि अंदाजा लगांदा है कि इह विदरोही देवता जरूर ही ईमानदार दी स्कती नुँ देख के हैरान रही गई हेणगे जदैं उनु ने उस नुँ बाघ दी रचना करदे होए देखिआ होवेगा। उदैं उनां ने ईमानदार दे विरुप आपणी लज्जाई करन दी मुरखता अउ विअरथता नुँ महिमुम कर लिआ होवेगा। उनां ने आपणे भाले सुट दिते हेणगे अउ आपणी हर मंन लई होवेगी। उनां ने स्वरग दी धरती नुँ आपणे प्रसाराताप दे असरुआं नाल मिज दिता होवेगा। देवतावां दे मंन विच किना जिआदा डर पैदा हो गिआ होवेगा जदैं उनां ने ईमानदार नुँ बाघ दा मिरजन करदे होए देखिआ होवेगा। कवि कहिंदा है कि खुद ईमानदार वी जरूर मुस्कराइआ होवेगा जदैं उसने आपणे दुआरा मिरजिआ होइआ बाघ देखिआ होवेगा। कवि नुँ इह सोच के हैरानी हुंदी है कि की भेले जिहे मेमने नुँ अउ एक भिआनक बाघ नुँ उसे ही एक ईमानदार ने बलाइआ सी।

कविता का विस्तृत सार

बाघ के सुन्दर और सुडौल शरीर को देखकर कवि मोहित हो जाता है। बाघ की आंखें चमकीली और आग के समान दहकती हुई प्रतीत होती हैं। उसकी आंखें रात के समय भी चमकती रहती हैं। कवि उस शक्ति के बारे में सोच कर हैरान होता है जिसने बाघ की भयानक सुन्दरता का सृजन किया है। कवि सोचता है कि बाघ की रचना करने वाली शक्ति अवश्य ही ऐसी होगी जिसके हाथ और आंखें अविनाशी होंगे।

उस अग्निकुण्ड के बारे में सोच कर कवि का सिर चकराने लगता है जहां से बाघ की आंखों के लिए आग लाई गई होगी। यह अग्निकुण्ड किसी गहरे पाताल में अथवा किसी दूर स्थित ग्रह पर जलता रहा होगा। बाघ को रचने वाला उसकी आंखों के लिए आग इसी अग्निकुण्ड से लाया होगा। सृजन करने वाले के पास अवश्य ही विशालकाय एवं शक्तिशाली पंख रहे होंगे जिनकी सहायता से वह अग्निकुण्ड तक उड़ कर गया होगा और फिर आग ले कर वापस आया होगा। कवि उस शक्तिशाली हाथ के बारे में सोच कर हैरानी व्यक्त करता है जिसने इस आग को उठाने का साहस किया।

बाघ का सृजन करने वाले की शक्ति और कला के बारे में सोच कर कवि हैरान होने लगता है। बाघ की रचना कोई साधारण काम नहीं था। बाघ के दिल की रचना करने के लिए अत्यधिक शक्ति और कारीगरी की जरूरत थी। सृजनकर्ता ने कुछ शक्तिशाली स्नायु-पेशियों को तोड़-मोड़ कर बाघ के दिल का रूप दिया। जब बाघ की रचना पूरी हो गई और उसका दिल धड़कने लगा तो यह देखने में बड़ा ही भयानक लगा होगा। इसके हाथ और पैर कितने भयानक लगे होंगे।

कवि का अनुमान है कि बाघ का भयानक शरीर स्वयं ईश्वर ने अपने कारखाने में बनाया होगा। हथौड़ा, जंजीर और निहाई साधारण औज्जार होते हैं जिनके द्वारा कोई लोहार अपनी भट्टी पर बैठ कर काम करता है। कवि उन औज्जारों के भयानक आकार के बारे में सोचता है जिनका प्रयोग बाघ का शरीर बनाने में किया गया होगा। यह सोच कर कवि का सिर चकराने लगता है कि किस प्रकार ईश्वर ने बाघ के मस्तिष्क को अपनी भट्टी में पकड़ कर रखा होगा। वह पकड़ बड़ी भयानक रही होगी जिसके द्वारा ईश्वर ने बाघ के शरीर के भिन्न-भिन्न भागों को अपनी भट्टी में पकड़ कर रखा होगा।

Satan के नेतृत्व में कुछ देवताओं ने ईश्वर के विरुद्ध विद्रोह कर दिया। उन्हें स्वर्ग से बाहर निकाल कर फैक दिया गया। कवि अनुमान लगाता है कि ये विद्रोही देवता अवश्य ही ईश्वर की शक्ति को देख कर चकित रह गए होंगे जब उन्होंने उसे बाघ का सृजन करते हुए देखा होगा। तब उन्होंने ईश्वर के विरुद्ध अपनी लड़ाई करने की मूर्खता और निरर्थकता को महसूस कर लिया होगा। उन्होंने अपने भाले फैक दिए होंगे और अपनी हार मान ली होगी। उन्होंने स्वर्ग की धरती को अपने पश्चात्तापूर्ण आंसुओं के द्वारा सींच डाला होगा। देवताओं के मन में कितना अधिक भय पैदा हो गया होगा जब उन्होंने ईश्वर को बाघ का सृजन करते हुए देखा होगा। कवि कहता है कि स्वयं ईश्वर भी अवश्य मुस्कुराया होगा जब उसने अपने द्वारा रचा गया बाघ देखा होगा। कवि को यह सोच कर हैरानी होती है कि क्या भोले से मेमने को और एक भयानक बाघ को उसी एक ईश्वर ने ही बनाया था।

(111)

UNDERSTANDING THE POEM

(Word-meanings & Detailed Analysis)

(Lines 1—8)

Tiger ! Tiger ! burning bright
In the forests of the night,
What immortal hand or eye
Could frame thy fearful symmetry ?

In what distant deeps or skies
Burnt the fire of thine eyes ?
On what wings dare he aspire ?
What the hand dare seize the fire ?

Word-meanings :

- 1. burning bright**—अँग वांग चमक रिहा है, आग की भाँति चमकता हुआ; 2. **forests of the night**—रात दा हनेरा अउे हनेरा जंगल, रात के अन्धेरे समान घने और काले वन; 3. **frame**—घणाना, उचना करना, बनाना, रचना करना; 4. **fearful symmetry**—भिआनक रूप तੋ ਸੁੰਦਰ, ਭਿਆਨਕ, ਭਯਾਨਕ ਰੂਪ ਸੇ ਸੁੰਦਰ, ਭਯਾਨਕ; 5. **deep**—ਸਾਗਰ, ਸਾਗਰ; 6. **dare he aspire**—ਉਸਨੇ ਇਛਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਡਨ ਦੀ ਹਿਮਤ ਕੀਤੀ ਬਾਧ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਜਾਨ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆਨ ਦੀ ਹਿਮਤ ਕੀਤੀ, ਉਸਨੇ ਇਛਾ ਕਰਨੇ ਅਥਵਾ ਤਡ੍ਹਨੇ ਕਾ ਸਾਹਸੀ ਕਿਯਾ ਅਰਥਾਤ् ਬਾਘ ਕੀ ਆਂਖਾਂ ਮੌਜੂਦ ਭਰੀ ਜਾਨੇ ਵਾਲੀ ਆਗ ਕੋ ਲਾਨੇ ਸਾਹਸੀ ਕਿਯਾ; 7. **seize**—ਫਡਨਾ, ਪਕਡਨਾ।

Analysis :

The poet gets fascinated on seeing the shapely and symmetrical body of a tiger. He says that the tiger's body shines like fire even at night in the forest. He asks the tiger about the immortal hand or the divine eye that would have created the terrible beauty of the tiger's body. The poet wonders at the power and art of the tiger's creator.

He gets puzzled when he thinks about the furnace burning in some deep abyss or on some distant sphere from where fire would have been brought for the tiger's eyes. The creator must be having very huge and powerful wings by which he flew to the furnace to bring the fire. He must be having very powerful hands with which he would have dared to seize the horrible fire.

ਕਵਿ ਬਾਘ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਡੋਲ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਓਹ ਬਾਘ ਤੋਂ ਉਸ ਅਮਰ ਕਾਰੀਗਰ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾਂ ਉਸ ਅਲੌਕਿਕ ਅੱਖ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਛਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਵਿ ਬਾਘ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਚਕਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਅਸਮਾਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਢੁੱਘੇ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਕਿਸੇ ਭੱਠੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮੋਚਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਲਿਆਈ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੇ ਪੰਖ ਜਰੂਰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣਗੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹ ਅੱਗ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਉੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਬੇਹਦ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

कवि बाघ के सुन्दर और सुडोल शरीर को देखकर मोहित हो जाता है। वह कहता है कि बाग का शरीर रात के अंधेरे में भी जंगलों में आग की भाँति चमकता रहता है। वह बाघ से उस अमर शिल्पकार के हाथ अथवा उस कौन-सी अलौकिक

आंख के बारे में पूछता है जिसने बाघ के शरीर की भयानक सुन्दरता का सृजन किया होगा? कवि बाघ के रचनाकार की कला और उसकी शक्ति पर हैरान हो जाता है।

वह चकरा जाता है जब वह किसी ऊंचे आकाश या किसी गहरे पाताल में स्थित किसी भट्टी के बारे में सोचता है जहाँ से बाघ की आंखों के लिए अग्नि लाई गई होगी। रचनाकार के पंख अवश्य ही बहुत विशाल और शक्तिशाली होंगे जिनकी सहायता से वह अग्नि को लाने के लिए उड़ कर गया होगा। उसके हाथ अत्यन्त ताकतवर होंगे जिन्होंने उस भयानक आग को पकड़ा होगा।

(Lines 9—16)

And what shoulder, and what art,
Could twist the sinews of thy heart ?
And when thy heart began to beat,
What dread hand ? and what dread feet ?

What the hammer ? what the chain ?
In what furnace was the brain ?
What the anvil ? what dread grasp
Dare its deadly terrors clasp ?

Word-meanings :

1. art—कारीगरी; 2. twist—उघड़ीली, बदल देना; 3. what dread hand ? (what a dread thy hands would have produced ?)—तुहाडे हँसां नुँ देख के किंना डर पैदा हुंदा होवेगा, तम्हारे हाथों को देख कर कितना भय पैदा हुआ होगा?; 3. furnace—अँगा दा टोआ, अग्निकुण्ड; 4. anvil—निहाई, निहाई; 5. grasp—पकड़, पकड़; 6. terrors—अत्यन्त भय पैदा करने वाले शारीरिक अंग; 7. clasp—बांधना, नियन्त्रण में रखना।

Analysis :

The poet says that it was no ordinary work to shape the tiger. It required great skill and power to shape the tiger's dreadful heart. The creator must have twisted some mighty sinews and given them the shape of the tiger's heart. When the tiger was completed and his heart began to beat, it must have been very dreadful to look at. How dreadful the hands of a tiger are! How dreadful its feet! Each and every part of the tiger's body fills the poet with deep awe.

The poet says that the hammer with which the tiger's body was framed must be very huge. For this an exclusively strong chain must have been used. The furnace in which the tiger's brain had been moulded must be incredible. The poet gets surprised when he thinks about the anvil in which the parts of the tiger's body had been framed. It must have been a dreadful grasp by which Creator would have clasped the horrible parts of the tiger's body.

ਕਵਿ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸਧਾਰਣ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਘ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਦਿਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਰਚਨਾਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੱਨਾਯੂ-ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਡਿਆ-ਮਰੋਡਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਘ ਪੂਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿੱਲ ਪੜਕਨ ਲਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਲਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਘ ਦੇ ਹੱਥ ਕਿੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਕਿੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ! ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਹਰੇਕ ਹਿੱਸਾ ਕਵਿ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾ ਡਰ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਬੇਹਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜੰਜ਼ਿਰ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਓਹ ਅਗਨੀਕੂਡ ਹੀ ਅਦੱਭੂਤ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਬਾਘ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ? ਕਵਿ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੌਚ ਕੇ ਕਿ ਓਹ ਅਹਿਰਨ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਘੜੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਓਹ ਪਕੜ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸਨੇ ਬਾਘ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

कवि कहता है कि बाघ की रचना करना कोई साधारण काम नहीं था। बाघ के भयानक दिल की रचना करने के लिए बड़ी भारी कारीगरी और शक्ति की आवश्यकता थी। सृजन-कर्ता ने कुछ शक्तिशाली स्नायु-पेशियों को तोड़ा-मोड़ा होगा और इसे बाघ के दिल का रूप दिया होगा। जब बाघ पूरा बन गया होगा और उसका दिल धड़कने लगा होगा तो वह देखने में भयानक लगा होगा। बाघ के हाथ कितने भयानक होते हैं! उसके पैर कितने भयानक होते हैं! बाघ के शरीर का प्रत्येक भाग कवि के मन में गहरा भय भर देता है।

कवि कहता है कि बाघ के शरीर का निर्माण करने के लिए प्रयोग किया गया हथौड़ा बहुत ही विशाल रहा होगा। इसके लिए अत्यन्त मजबूत जंजीर का प्रयोग किया होगा। वह अग्निकुण्ड भी अद्भुत रहा होगा जिसमें ढाल कर बाघ का मस्तिष्क बनाया गया होगा। वह कवि हैरान होता है यह सोच कर कि वह निहाई कैसी होगी जिस पर रख कर बाघ के शरीर के अंग गढ़े गए होंगे। वह पकड़ कितनी शक्तिशाली रही होगी जिसने बाघ के भयानक अंगों को काबू में रखा होगा।

(Lines 17—24)

When the stars threw down their spears,
And water'd heaven with their tears,
Did he smile his work to see ?
Did he who made the lamb make thee ?

Tiger ! Tiger ! burning bright
In the forests of the night,
What immortal hand or eye,
Dare frame thy fearful symmetry ?

Word-meanings :

- when the stars threw down their spears**—जब सितारों ने अपने भा फैंक दिए (यहां इसका अर्थ दिन चढ़ने पर सितारों के छिप जाने से भी हो सकता है।);
- watered heaven with the tears**—अपने आंसुओं से स्वर्ण को सॉच दिया (यहां इसका अर्थ प्रातःकाल पड़ने वाले ओस के कणों से भी हो सकता है।)

Note : The first two lines of this stanza are ambiguous. These lines perhaps refer to a story mentioned in the Bible. According to this story, some angels led by satan rebelled against God. The son of God (who later took birth as Jesus Christ) threw them out of heaven and sent them to hell. In these lines, perhaps the poet is imagines that these rebel angels must have observed the immense power of Creator of the tiger and they must have realized their folly and they must have threw down their spears in terror and acknowledged their defeat.

Analysis :

In these lines the poet perhaps imagines that Creator remained busy in creating the tiger whole night and by the morning the tiger was fully ready. The poet imagines that these rebel angels must have been dazzled by God's power when they saw Him create the tiger. They must have realised the folly and futility of their fight against God. They threw down their spears and acknowledged their defeat. They watered heaven with their tears of repentance. Such was the awe felt by the angels when they saw God create the tiger. The poet says that God Himself must have smiled on seeing the dreadful tiger created by Him. He wonders if it was the same God who created a meek lamb as well as a dreadful tiger.

(In the last stanza of this poem, the lines of its very first stanza have been repeated.)

ਨੋਟ : ਇਸ ਪੈਰੇ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਪੰਕਤਿਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਯਦ ਬਾਈਬਲ ਦੀ ਕਥਾ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ Satan ਨਾਮ ਦੇ ਦੇਵ ਦੇ ਭੜਕਾਨ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ (ਜਿਸਨੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਯੀਸੂ ਮਸੀਹ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ) ਨੇ satan ਸਮੇਤ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਸੁਟ ਕੇ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਕਿਵਿ ਸ਼ਾਇਦ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਬਾਘ ਦੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ (ਈਸ਼ਵਰ) ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸੁਟ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ।

ਇਹਨਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਵਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਰਾਤ ਭਰ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਹੋਣ ਤਕ ਬਾਘ ਪੁਰਾ ਬਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਵਿ ਅੰਦਾਜਾ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੇਵਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਘ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਲੇ ਸੁਟ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਸੜਾਤਪ ਦੇ ਅੱਖਰੂਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਜ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੰਨ ਵਿਚ ਕਿਨਾ ਜਿਆਦਾ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਬਾਘ ਦਾ ਸਿਰਜਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਵਿ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦ ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਘ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਵਿ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਭੋਲੇ ਜਿਹੇ ਮੇਮਨੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਬਾਘ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹੀ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

(ਕਿਵਿਤਾ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੈਰੇ ਵਿਚ, ਪਿਹਲੇ ਦਿਆਂ ਪੰਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।)

ਨੋਟ : ਇਸ ਪਦਾਂਸ਼ ਕੀ ਪਹਲੀ ਦੋ ਪੰਕਿਤਿਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅਸਫਲ ਹੈ। ਇਨਮੋਂ ਸ਼ਾਯਦ ਬਾਈਬਲ ਕੀ ਏਕ ਕਥਾ ਕੀ ਓਰ ਸ਼ਕੇਤ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਥਾ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ satan ਨਾਮ ਕੇ ਦੇਵ ਕੇ ਉਕਸਾਨੇ ਪਰ ਕੁਛ ਅਨ੍ਯ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਵਿਰੁਦ਼ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰ ਦਿਯਾ। ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ (ਜਿਸਨੇ ਬਾਦ ਮੌਂ ਧੀਸੂ ਮਸੀਹ ਕੇ ਰੂਪ ਮੌਂ ਜਨਮ ਲਿਆ) ਨੇ satan ਸਹਿਤ ਇਸ ਸਭੀ ਦੇਵਾਂ ਕੋ ਸ਼ਵਗ ਸੇ ਨੀਚੇ ਫੌਕ ਕਰ ਪਾਤਾਲ ਮੌਂ ਭੇਜ ਦਿਯਾ। ਇਸ ਪਦਾਂਸ਼ ਮੌਂ ਕਿਵਿ ਸ਼ਾਯਦ ਯਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੇਵਾਂ ਕੇ ਬਾਘ ਨੇ ਸੁਜਨਕਰਤਾ (ਈਸ਼ਵਰ) ਕੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤਿ ਕੇ ਦੇਖਾ ਹੋਗਾ ਤੋਂ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਤਨ੍ਹੋਂ ਅਪਨੀ ਭੂਲ ਕੇ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਹੋਗਾ ਅਤੇ ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਭਯਭੀਤ ਹੋ ਕਰ ਅਪਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਢਾਲ ਦਿਏ ਹੋਂਗੇ।

ਇਨ ਪੰਕਿਤਿਆਂ ਮੌਂ ਕਿਵਿ ਸ਼ਾਯਦ ਯਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਰਾਤ ਭਰ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀ ਔਰ ਪ੍ਰਾਤ: ਕਾਲ ਹੋਨੇ ਤਕ ਬਾਘ ਪੂਰਾ ਬਨ ਕੇ ਤੈਤੀਅਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਵਿ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਯੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੇਵਤਾ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੇ ਦੇਖ ਕੇ ਚਕਿਤ ਰਹ ਗਏ ਹੋਂਗੇ ਜਕ ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਉਸੇ ਬਾਘ ਕਾ ਸੂਜਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਦੇਖਾ ਹੋਗਾ। ਤਕ ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਵਿਰੁਦ਼ ਅਪਨੀ ਲਡਾਈ ਕਰਨੇ ਕੀ ਮੂਰਖਤਾ ਔਰ ਨਿਰਥਕਤਾ ਕੇ ਮਹਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਗਾ। ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਅਪਨੇ ਭਾਲੇ ਫੌਕ ਦਿਏ ਹੋਂਗੇ ਔਰ ਅਪਨੀ ਹਾਰ ਮਾਨ ਲੀ ਹੋਗੀ। ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਸ਼ਵਗ ਕੀ ਧਰਤੀ ਕੇ ਅਪਨੇ ਪਥਚਾਰਾਪੂਰਣ ਆਂਸੂਆਂ ਕੇ ਢਾਰਾ ਸੰਚ ਢਾਲਾ ਹੋਗਾ। ਦੇਵਤਾਆਂ ਕੇ ਮਨ ਮੌਂ ਕਿਤਨਾ ਅਧਿਕ ਭਯ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਗਾ ਜਕ ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਕੇ ਬਾਘ ਕਾ ਸੂਜਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਦੇਖਾ ਹੋਗਾ। ਕਿਵਿ ਕਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਵਯਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਭੀ ਅਵਸਥਾ ਮੁਸਕੁਰਾ ਦਿਯਾ ਹੋਗਾ ਜਕ ਤਨ੍ਹੋਂਨੇ ਅਪਨੇ ਢਾਰਾ ਰਚਾ ਗਿਆ ਬਾਘ ਦੇਖਾ ਹੋਗਾ। ਕਿਵਿ ਕੀ ਯਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵਾ ਭੋਲੇ ਸੇ ਮੇਮਨੇ ਕੋ ਔਰ ਏਕ ਭਯਾਨਕ ਬਾਘ ਕੇ ਤਸੀ ਏਕ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਹੀ ਬਨਾਯਾ ਥਾ?

(ਕਿਵਿਤਾ ਕੇ ਅਨੱਤਿਮ ਪਦਾਂਸ਼ ਮੌਂ, ਪਹਲੇ ਕੀ ਪੰਕਿਤਿਆਂ ਕੇ ਹੀ ਦੋਬਾਰਾ ਦੋਹਰਾਯਾ ਗਿਆ ਹੈ।)

(IV)

EXAMINATION-STYLE QUESTIONS**TYPE—I****EXPLANATION OF IMPORTANT PASSAGES****Stanza 1**

*In what distant deeps or skies
 Burnt the fire of thine eyes ?
 On what wings dare he aspire ?
 What the hand dare seize the fire ?*

Reference to the Context : These lines have been taken from William Blake's poem, '*The Tiger*'. The terrible beauty of the tiger reminds the poet of its creator also.

Explanation : A tiger has bright and burning eyes. The poet thinks that its eyes are made of some divine fire. The poet thinks of the furnace from which the fire for the tiger's eyes must have been brought. He imagines that this furnace must have burned in some deep abyss or on some distant sphere. The tiger's creator brought fire for the tiger's eyes from this very furnace. Naturally the creator had very huge and powerful wings by which he flew to the furnace and came back with the fire.

Stanza 2

 *And what shoulder, and what art,
 Could twist the sinews of thy heart ?
 And when thy heart began to beat,
 What dread hand ? and what dread feet ?*

Reference to the Context : These lines have been taken from William Blake's poem, '*The Tiger*'. The terrible beauty of the tiger reminds the poet of its creator also.

Explanation : The poet wonders at the power and art of the tiger's creator. It was no ordinary work to shape the tiger. It required great skill and power to shape the tiger's dreadful heart. The creator must have twisted some mighty sinews and given them the shape of the tiger's heart. When the tiger was completed and his heart began to beat, it must have been very dreadful to look at. How dreadful the hands of a tiger are ! How dreadful its feet ! Each and every part of the tiger's body fills the poet with deep awe.

Stanza 3

 *What the hammer ? what the chain ?
 In what furnace was the brain ?
 What the anvil ? what dread grasp
 Dare its deadly terrors clasp ?*

Reference to the Context : These lines have been taken from William Blake's poem, '*The Tiger*'. The terrible beauty of the tiger reminds the poet of its creator also.

Explanation : The poet thinks that the fearful body of the tiger was designed by God Himself in His smithy. The hammer, chain and anvil are the usual tools with which a blacksmith works at his furnace. The poet thinks of the terrible size of God's tools. It sends his head reeling to think how God handled the tiger's brain in His furnace. The very sight of a tiger benumbs us. Then what about that mysterious power which designed this tiger ! Really, no words can express the fear generated in our hearts when we think of that power.

Stanza 4

*When the stars threw down their spears,
And water'd heaven with their tears,
Did he smile his work to see ?
Did he who made the lamb make thee ?*

(Dec. 2022)

Reference to the Context : These lines have been taken from William Blake's poem, '*The Tiger*'. The terrible beauty of the tiger reminds the poet of its creator also.

Explanation : The first two line of this stanza are ambiguous. Perhaps the poet means to say that God created the tiger during the night. The act of creation was completed when the day broke and the stars disappeared from the sky. The drops of morning dew looked like tears shed by the stars. The poet thinks that God Himself must have smiled on seeing the dreadful tiger created by Him. The poet wonders if it was the same God who created a meek lamb as well as a dreadful tiger.

Stanza 5

 *Tiger ! Tiger ! burning bright
In the forests of the night,
What immortal hand or eye,
Dare frame thy fearful symmetry ?*

Reference to the Context : These lines have been taken from William Blake's poem, '*The Tiger*'. The terrible beauty of the tiger reminds the poet of its creator also.

Explanation : In these lines the poet expresses his wonder at the terrible beauty of the tiger. It has a bright colour. It shines in the darkness of the night. It has a beautiful and shapely body. But it has dreadful power. That is why the poet calls it a fearful symmetry. He wonders at the mysterious power that designed the fearful symmetry of the tiger. Only an immortal hand or eye could frame such a thing. The very sight of a tiger benumbs us. Then what about the mysterious power that designed the dreadful tiger !

TYPE-II

SHORT-ANSWER TYPE QUESTIONS

Q.1. What fascinates the poet William Blake and why ?

Ans. The shapely and symmetrical body of the tiger fascinates William Blake. A tiger has bright and burning eyes. His eyes shine even during the night. Blake wonders about the power who could have designed such fearful beauty of the tiger. He thinks that the tiger's creator must be some being with immortal hands and eyes.

Q.2. What does Blake say about the burning eyes of the tiger ?

Ans. Blake says that for the tiger's burning eyes must have been brought from a furnace. This furnace must have burned in some deep abyss or on some distant sphere. The tiger's creator brought fire for the tiger's eyes from this very furnace. Blake says that the creator must be having very huge and powerful wings by which he flew to the furnace and came back with the fire. Blake expresses wonder at the mighty hand that could dare to seize this fire.

Q.3. Blake wonders at the power and art of the tiger's creator. Why ?

Ans. Blake wonders at the power and art of the tiger's creator because it was no ordinary work to shape the tiger. It required great skill and power to shape the tiger's heart. The creator twisted some mighty sinews and gave them the shape of the tiger's heart. When the tiger was completed and his heart began to beat, it must have been very dreadful to look at.

Q.4. Give the central idea of William Blake's poem, 'The Tiger'.

Ans. The poem presents a sample of the mystery of God's creation. The shapely and symmetrical body of the tiger fascinates the poet. The fearful beauty of the tiger reminds him of its creator also. He wonders how such a fearful creature would have been handled by God while it was being designed. The poet wonders if it was the same God who designed the fearful tiger and also the gentle lamb.

TYPE—III

ESSAY-TYPE QUESTIONS

Q.1. Give the central idea of William Blake's poem, 'The Tiger'.

(Or) Trace the development of thought in the poem, 'The Tiger'.

Ans. This poem is taken from the famous poet Willian Blake's remarkable creation 'Songs of Experience'. It is a song sung by William Blake in praise of God. In this poem, the poet presents a sample of the mystery of God's creation.

The shapely and symmetrical body of the tiger fascinates the poet. A tiger has bright and burning eyes. His eyes shine even during the night. The poet wonders about the power who could have designed such fearful beauty of the tiger. He thinks that the tiger's creator must be some being with immortal hands and eyes. It sends the poet's head reeling to think of the furnace from which the fire for the tiger's eyes must have been brought. This furnace must have burned in some deep abyss or on some distant sphere. The tiger's creator brought fire for the tiger's eyes from this very furnace. The creator must be having very huge and powerful wings by which he flew to the furnace and came back with the fire. The poet expresses wonder at the mighty hand that could dare to seize this fire.

The poet wonders at the power and art of the tiger's creator. It was no ordinary work to shape the tiger. It required great skill and power to shape the tiger's heart. The creator

twisted some mighty sinews and gave them the shape of the tiger's heart. When the tiger was completed and his heart began to beat, it must have been very dreadful to look at. How dreadful his hands and feet must have looked ! The poet imagines that the fearful body of the tiger was framed by God Himself in the smithy. The hammer, chain and anvil are the usual tools with which a blacksmith works at his furnace. The poet thinks of the terrible size of the tools used to frame the tiger's body. It sends the poet's head reeling to think how God handled the tiger's brain in His furnace. It must have been a dreadful grasp by which God clasped the various parts of the tiger's body in His furnace.

Some angels, led by Satan, rebelled against God. They were thrown out of heaven. The poet imagines that these rebel angels must have been dazzled by God's power when they saw Him create the tiger. They must have realised the folly and futility of their fight against God. They threw down their spears and acknowledged their defeat. They watered heaven with their tears of repentance. Such was the awe felt by the angels when they saw God create the tiger. The poet says that God Himself must have smiled on seeing the dreadful tiger created by Him. He wonders if it was the same God who created a meek lamb as well as a dreadful tiger.

ਉੱਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ—ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵਿ ਵਿਲੀਅਮ ਬਲੇਕ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਰਚਨਾ 'Songs of Experience' ਨਾਮਕ ਕਾਵਿ ਸੰਗਾਰਿਹ ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਬਲੇਕ ਦੁਆਰਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਗੀਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਰਹਸ਼ੱਸਧੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਘ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਡੌਲ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਵਿ ਮੇਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਬਲਦਿਆਂ ਲਗਦਿਆਂ ਹਨ। ਉਸਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਚਮਕਦਿਆਂ ਹਨ। ਕਵਿ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਘ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਵਿ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਏਸੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸਦੇ ਹੱਤ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਅਮਰ ਹੋਣਗੇ। ਉਸ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਕਵਿ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਓਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਤੋਂ ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਕਿਸੇ ਗਿਹਰੇ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਬਲਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਘ ਨੂੰ ਰਚਨ ਵਾਲਾ ਉਸਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਉਸੇ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਤੋਂ ਲਿਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪੰਖ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਅਗਨੀਕੁੰਡ ਤਕ ਉੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਵਿ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੱਖ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਅਗ ਨੂੰ ਉਠਾਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕੀਤਾ।

ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਕਵਿ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਸੀ। ਸਰਜਨਹਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲਾ ਸੱਨਾਯੂ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸਦੇ ਹੱਖ ਅਤੇ ਪੈਰ ਕਿਨੇ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਕਵਿ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਰੀਰ ਖੁਦ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਥੋੜਾ, ਸੰਜੀਰ ਅਤੇ ਅਹਿਰਨ ਸਧਾਰਣ ਅੰਜਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਲੁਹਾਰ ਆਪਣੀ ਭੱਠੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦਾ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਆਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਘ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਣਾਓਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਵਿ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਾਘ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਪਕੜ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਾਘ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

Satan ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਾਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਵਿ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਦਰੋਹੀ ਦੇਵਤਾ ਜਰੂਰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਘ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥਤਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਲੇ ਸੁਟ ਦਿਤੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਦੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਨਾਲ ਸਿਜ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੇਵਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੰਨ ਵਿਚ ਕਿਨਾ ਜਿਆਦਾ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਬਾਘ ਦਾ ਸਿਰਜਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਵਿ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦ ਈਸ਼ਵਰ ਵੀ ਜਰੂਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਘ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਵਿ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਭੋਲੇ ਜਿਹੇ ਮੇਮਨੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਕ ਭਾਅਨਕ ਬਾਘ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹੀ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

उत्तर का हिन्दी अनुवाद—यह कविता प्रसिद्ध कवि विलियम ब्लेक की अद्भुत रचना ‘Songs of Experience’ नामक काव्य संग्रह में से ली गई है। यह ब्लेक द्वारा ईश्वर की स्तुति में गाया हुआ एक गीत है। इस कविता में कवि ईश्वर की रहस्यमय रचना का एक नमूना प्रस्तुत करता है।

बाघ के सुन्दर सुडोल और शरीर को देखकर कवि मोहित हो जाता है। बाघ की आंखें चमकीली और आग के समान दहकती हुई होती हैं। उसकी आंखें रात के समय भी चमकती रहती हैं। कवि उस शक्ति के बारे में सोच कर हैरान होता है जिसने बाघ की भयानक सुन्दरता का सृजन करने वाली शक्ति अवश्य ही ऐसी होगी जिसके हाथ और आंखें अविनाशी होंगे। उस अग्निकुण्ड के बारे में सोच कर कवि का सिर चकराने लगता है जहां से बाघ की आंखों के लिए आग लाई गई होगी। यह अग्निकुण्ड किसी गहरे पाताल में अथवा किसी दूर स्थित ग्रह पर जलता रहा होगा। बाघ को रचने वाला उसकी आंखों के लिए आग इसी अग्निकुण्ड से लाया होगा। सृजन करने वाले पास अवश्य ही विशालकाय एवं शक्तिशाली पंख रहे होंगे जिनकी सहायता से वह अग्निकुण्ड तक उड़ कर गया होगा और फिर आग ले कर वापस आया होगा। कवि उस शक्तिशाली हाथ के बारे में सोच कर हैरानी व्यक्त करता है जिसने इस आग को उठाने का साहस किया।

बाघ का सृजन करने वाले की शक्ति और कला के बारे में सोच कर कवि हैरान होने लगता है। बाघ की रचना करना कोई साधारण काम नहीं था। बाघ के दिल की रचना करने के लिए अत्यधिक शक्ति और कारीगरी की जरूरत थी। सृजन-कर्ता ने कुछ शक्तिशाली स्नायु-पेशियों को तोड़-मोड़ कर बाघ के दिल का रूप दिया। जब बाघ की रचना पूरी हो गई और उसका दिल धड़कने लगा तो यह देखने में बड़ा ही भयानक लगा होगा। इसके हाथ और पैर कितने भयानक लगे होंगे। कवि का अनुमान है कि बाघ का भयानक शरीर स्वयं ईश्वर ने अपने कारखाने में बनाया होगा। हथौड़ा, जंजीर और निहाई साधारण औज्जार होते हैं जिनके द्वारा कोई लोहार अपनी भट्टी पर बैठ कर काम करता है। कवि उन औज्जारों के भयानक आकार के बारे में सोचता है जिनका प्रयोग बाघ का शरीर बनाने में किया गया होगा। यह सोच कर कवि का सिर चकराने लगता है कि किस प्रकार ईश्वर ने बाघ के मस्तिष्क को अपनी भट्टी में पकड़ कर रखा होगा। वह पकड़ बड़ी भयानक रही होगी जिसके द्वारा ईश्वर ने बाघ के शरीर के भिन्न-भिन्न भागों को अपनी भट्टी में पकड़ कर रखा होगा।

Satan के नेतृत्व में कुछ देवताओं ने ईश्वर के विरुद्ध विद्रोह कर दिया। उन्हें स्वर्ग से बाहर निकाल कर फैक दिया गया। कवि अनुमान लगाता है कि ये विद्रोही देवता अवश्य ही ईश्वर की शक्ति को देख कर चकित रह गए होंगे जब उन्होंने उसे बाघ का सृजन करते हुए देखा होगा। तब उन्होंने ईश्वर के विरुद्ध अपनी लड़ाई करने की मूर्खता और निरर्थकता को महसूस कर लिया होगा। उन्होंने अपने भाले फैक दिए होंगे और अपनी हार मान ली होगी। उन्होंने स्वर्ग की धरती को अपने पश्चात्तापूर्ण आंसुओं के द्वारा सींच डाला होगा। देवताओं के मन में कितना अधिक भय पैदा हो गया होगा जब उन्होंने ईश्वर को बाघ का सृजन करते हुए देखा होगा। कवि कहता है कि स्वयं ईश्वर भी अवश्य मुस्कुरा दिया होगा जब उसने अपने द्वारा रचा गया बाघ देखा होगा। कवि को यह सोच कर हैरानी होती है कि क्या भोले से मेमने को और एक भ्यानक बाघ को उसी एक ईश्वर ने ही बनाया था।

Q.2. How does William Blake bring out the different aspects of the beauty and strength of the tiger?

(Or) Summarise the feelings of the poet expressed in the poem, 'The Tiger'.

Ans. A tiger has a shapely body. He has bright and burning eyes. They shine even during the night. But the tiger has dreadful physical power. That is why the poet calls him a 'fearful symmetry'.

The poet wonders who could have created such a fearful thing as the tiger. It was no ordinary job to create the tiger. It could only be the work of some immortal hand or eye. The poet thinks that the tiger's eyes are lit by some divine fire. It sends his head reeling to think of the furnace from which the fire for the tiger's eyes must have been brought. The poet imagines that this furnace could be in some deep abyss or on some distant sphere. The tiger's creator flew to this furnace with the help of his huge wings and came back with the fire. The poet expresses wonder at the mighty hand that could dare to seize this fire.

The creator made the tiger's heart by twisting some mighty sinews. When the tiger was completed and his heart began to beat, it must have been very dreadful to look at. His might hands and feet would have been awe-inspiring. The poet imagines the tiger's creator in the role of a blacksmith. The hammer, chain and anvil are the usual tools with which a blacksmith works at his furnace. But the tools used for making the tiger must have been of a gigantic size. It could be no ordinary power that handled these tools and made the tiger with them.

The poet says that God Himself must have smiled on seeing the dreadful tiger created by Him. He wonders if it was the same God who created a meek lamb as well as a dreadful tiger.

ਉੱਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ—ਬਾਘ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੇ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਚਮਕਦਿਆਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਨ। ਕਿੱਤੂ ਬਾਘ ਦੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਵਰਗੀ ਭਿਆਨਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸੀ ਅਲੋਕਿਕ ਹੱਥ ਜਾਂ ਅੱਖ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਵਿ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੈਵੀ ਅਗਨੀ ਬਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਗਨੀਕੰਡ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਕਵਿ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਲਿਆਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਵਿ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਗਨੀਕੰਡ ਕਿਸ ਗਹਿਰੇ ਪਤਾਲ ਚੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਘ ਨੂੰ ਰਚਨ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੰਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉੜ ਕੇ ਉਸ ਅਗਨਿਕੰਡ ਤਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਅੱਗ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਵਿ ਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੱਥ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਅਗਨਿ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕੀਤਾ ਹੋਏਗਾ।

ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਨਾਯੂ-ਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਦਿਲ ਬਣਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਘ ਪੂਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਭੈਭੀਤ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਕਵਿ ਬਾਘ ਦੇ ਸਿਰਜਨਕਰਤਾ ਦੀ ਇਕ ਲੁਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਥੋੜਾ, ਜੰਜੀਰ ਅਤੇ ਨਿਹਾਈ ਸਧਾਰਣ ਅੱਜਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੁਹਾਰ ਆਪਣੀ ਭੱਠੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਬਾਘ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਅੱਜਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਕੋਈ ਸਧਾਰਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅੱਜਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਾਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

वहि वहिंदा है कि ईस्तवर खुद मुसकरा दिता होवेगा जद उसने आपले दुआरा बलाए गाए बाघ नु देखिआ होवेगा। उसनु इह मौत के हैरानी हुंदी है कि की उसी ईस्तवर ने इक निरबल मेमने नु अते इक भिआनक बाघ नु बलाइआ सी।

उत्तर का हिन्दी अनुवाद—बाघ के शरीर बहुत सुन्दर होता है। उसकी आंखें चमकीली और आग की तरह दहकती होती हैं। वे रात के समय भी चमकती रहती हैं। किन्तु बाघ की शारीरिक शक्ति बहुत भयानक होती है। यही कारण है कि कवि उसे भयानक सुन्दरता की संज्ञा देता है।

Q2 कवि को हैरानी है कि बाघ जैसी भयानक चीज़ को किसने बनाया होगा। बाघ की रचना करना कोई साधारण काम नहीं था। यह किसी अलौकिक हाथ अथवा आंख का ही काम हो सकता था। कवि समझता है कि बाघ की आंखों में कोई दैवी अग्नि धधक रही है। उस अग्निकुण्ड के बारे में सोच कर कवि का सिर चकराने लगता है जहां से बाघ की आंखों के लिए आग लाई गई होगी। कवि अनुमान लगाता है कि यह अग्निकुण्ड किसी गहरे पाताल में अथवा किसी दूर स्थित ग्रह पर हो सकता था। बाघ को रचने वाला अपने विशालकाय पंखों की सहायता से उड़कर उस अग्निकुण्ड तक गया होगा और आग लेकर वापस आया होगा। कवि को उस शक्तिशाली हाथ के बारे में सोच कर हैरानी होती है जिसने इस अग्नि को पकड़ने का साहस किया होगा।

सृजन-कर्ता ने कुछ शक्तिशाली स्नायु-पेशियों के तोड़-मोड़ कर बाघ का दिल बनाया। जब बाघ पूरा बन गया और उसका दिल धड़कने लगा तो यह देखने में बड़ा भयानक लगा होगा। उसके शक्तिशाली हाथ और पैर भयभीत कर देने वाले रहे होंगे। कवि बाघ के सृजन-कर्ता की एक लोहार के रूप में कल्पना करता है। हथौड़ा, जंजीर और निहाई साधारण औजार होते हैं जिनके साथ कोई लोहार अपनी भट्टी पर बैठ कर काम करता है। किन्तु बाघ को बनाने के प्रयोग किए गए औजार अवश्य ही विशालकाल रहे होंगे। यह कोई साधारण शक्ति नहीं हो सकती थी जिसने इन औजारों को पकड़ कर काम किया और उनसे बाघ की रचना की।

कवि कहता है कि ईश्वर स्वयं मुस्करा दिया होगा जब उसने अपने द्वारा बनाए गए बाघ को देखा होगा। उसे यह सोच कर हैरानी होती है कि क्या उसी ईश्वर ने एक निर्बल मेमने को और एक भयानक बाघ को बनाया था।